

341.322.5(497.5)"1944/1947"
323.281(497.5Bjelovar=511.141)"1944/1947"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 18. 11. 2011.
Prihvaćeno: 18. 1. 2012.

Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Deklaracija o zločinima koje su zemlje sile Osovine počinile tijekom Drugoga svjetskog rata donesena je na Moskovskoj konferenciji 1943. godine. Na temelju toga potaknuto je osnivanje Komisije Ujedinjenih naroda za ratne zločine te Državne komisije (i podređenih zemaljskih komisija) za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na području Jugoslavije. U radu se na temelju arhivskog materijala i postojeće literature razmatra organizacija i djelovanje Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača na području Bjelovara u razdoblju od 1944. do 1947., s posebnim naglaskom na pripadnike mađarske narodnosti koji su prema odlukama Komisije proglašavani ratnim zločincima ili narodnim neprijateljima.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Zemaljska komisija za ratne zločine, Bjelovar, Mađari.

U travnju 1941., nakon napada Trećeg Reicha na Kraljevinu Jugoslaviju, Mađarska je okupirala Prekomurje, Međimurje, Baranju i Bačku u cilju pacifikacije i deslavenizacije. Po okupaciji je uvedena vojna uprava, koja je u kolovozu 1941. zamijenjena civilnom (građanskom) upravom. U prosincu 1941., odlukom mađarskog parlamenta, navedeno područje pripojeno je Mađarskoj. U ožujku 1944. snage Trećeg Reicha okupirale su Mađarsku, a time i dijelove Kraljevine Jugoslavije koje je anektirala Hortyjeva Mađarska.¹

Tijekom Drugoga svjetskog rata počinjena su mnogobrojna zvjerstva, masovne i pojedinačne likvidacije, ubojstva, mučenja i progoni kako od okupatorske, neprijateljske vojske i njihovih institucija tako i od domaćih vojnih i civilnih osoba.

¹ Stjepan KEREČIN, "Svetski rat, Drugi", *Vojna enciklopedija*, sv. 9., ur. Nikola Gažević, Beograd 1975., 437.-455.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb 2002., 77.-78.; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 527.-552.

Zapadni Saveznici zaključili su da će se krivci za počinjena zlodjela nakon rata progoniti kao ratni zločinci. Kriteriji i mjerila za utvrđivanje ratnih zločina proizlazili su iz međunarodnih dokumenata, ponajprije Haških i Ženevskih konvencija. Stavovi savezničkih vlada potvrđeni su već na Moskovskoj konferenciji (listopad 1943.), kad je donesena deklaracija o odgovornosti zemalja Osovine za zločine počinjene tijekom rata.² U deklaraciji, koju su potpisali Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill i Josif V. Staljin, utvrđeno je kako će svima koji su odgovorni za zločine biti suđeno na mjestu počinjenja zločina.³ Odgovornost za počinjeno obuhvaćala je sve zemlje koje je okupirao Treći Reich, njegove ratne saveznike i domaće pomagače koji su u svojim zemljama djelovali u službi osvajača i počinili zločine.⁴ Tako su se i Mađarska i Mađari (jugoslavenski/hrvatski) našli na strani odgovornih za zločine počinjene tijekom rata.

Deklaracija je potvrđena na Teheranskoj konferenciji (studeni–prosinac 1943.), konferencijama u Jalti (veljača 1945.) i Potsdamu (srpanj–kolovoz 1945.) te je postala osnovni međunarodni zakon na osnovi kojega će odgovarati ratni zločinci nakon rata.⁵ Prema tumačenju, odgovornost se ne odnosi samo na njemačku vojsku i, kako se navodi, nacističke državnike nego i na sve “saveznike i ortake fašističke Njemačke u ratu kao i kvislinge i pomagače koji su, u svojim zemljama u službi osvajača vršili zločinstva nad vlastitim narodom”.⁶ Sukladno tome Komisija Ujedinjenih naroda za ratne zločine (United Nations War Crimes Commission – UNWCC), osnovana u Londonu 20. listopada 1943., pozvala je sve zemlje članice antihitlerovske koalicije da

² Na Moskovskoj konferenciji sudjelovali su ministri vanjskih poslova savezničkih zemalja. SAD je predstavljao Cordell Hull, Veliku Britaniju Anthony Eden, a SSSR Vječeslav Molotov. Vidi *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944. (od 1. siječnja do 9. svibnja), Zagreb 1970., 105. (bilj. 8). Tim dogovorom nije bilo točno definirano kako će se pred lice pravde izvesti one osobe čiji zločini nisu vezani samo uz jedno geografsko područje, a čije je kažnjavanje trebalo, prema prethodnom dogovoru, biti zajedničko. Vidi Jera VODUŠEK STARIĆ, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946.*, Zagreb 2006., 30.

³ “Great Britain – Soviet Union – United States: Tripartite Conference in Moscow. Anglo – Soviet – American Communique, November 1, 1943.”, *The American Journal of International Law*, vol. 38, br. 1, Official Documents (siječanj 1944.), 3.-8.; “Ratni zločinci u službi imperijalista”, *Trideset dana*, Zagreb, januar 1948., 67.; Vojtech MASTNY, “Soviet War Aims at the Moscow and Teheran Conferences of 1943”, *The Journal of Modern History*, vol. 47, no. 3 (rujan 1975.), 481.-504.

⁴ Prema tumačenju u Proglasu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača stoji: “Tri velika naša saveznika dali su na ovoj konferenciji deklaraciju: ‘da će goniti ratne zločince do na kraj svijeta i predati ih u ruke naroda koji ih traže da bi im se moglo izvršiti suđenje’. Ruku pod ruku sa našim saveznicima gonićemo mi okupatorske zločince i njihove pomagače do na kraj svijeta, sigurni da će pravda naših naroda staviti svoju ruku na njih.” Vidi *Upute za rad Opštinskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Tuzla 1945., 2.

⁵ *Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata*, tom II., prir. Miodrag M. Zečević i Jovan P. Popović, Beograd 1998., 289.; *Upute za rad Opštinskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, 7.

⁶ *Upute za rad Opštinskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, 7.

osnuju svoje nacionalne komisije.⁷ Londonskim sporazumom Saveznika od 8. kolovoza 1945. ustanovljen je Međunarodni vojni sud i donesen je njegov Statut.⁸ Prema njemu, osim što su određeni sustav i procedura suda, klasificirane su i tri vrste zločina koji ulaze u njegovu nadležnost i za koje je utvrđena osobna odgovornost počinitelja. To su zločini protiv mira (pripremanje, počinjanje i vođenje agresorskog rata), zločini protiv čovječnosti (sva nečovječna djela počinjena protiv civilnog stanovništva) i ratni zločini (teške povrede ratnih zakona i običaja). Prema tim principima suđeno je i pred Međunarodnim vojnim sudom u Nürnbergu.⁹

Sukladno pozivu Komisije Ujedinjenih naroda, za točno utvrđivanje broja žrtava i materijalne štete na području Jugoslavije osnovana je Državna komisija, kao i zemaljske (federalne) komisije. Tako je odlukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) od 30. studenoga 1943. pri Nacionalnom komitetu osnovana Državna komisija za ratne zločine, tj. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.¹⁰ Zemaljska komisija za ratne zločine (ZKRZ), tj. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, osnovana je odlukom Predsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) od 18. svibnja 1944. godine.¹¹ Mjesec dana nakon osnutka Zemaljske komisije

⁷ Venceslav GLIŠIĆ, "Zločin i kazna", *Drugi svjetski rat*, Treća knjiga, Zagreb – Ljubljana – Beograd 1980., 397.-398.; Damijan GUŠTIN, "Tisk narodnoosvobodilnoga gibanja 1944 – 1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33/1993., br. 1-2, 111.-112.; Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb 2005., 16.

⁸ <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b39614.html>, posjet 4. studenoga 2010.

⁹ Hodimir SIROTKOVIĆ, Lujo MARGETIĆ, *Povijest države i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb 1990., 335.

¹⁰ *Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije: 26. i 27. novembra 1942. u Bihaću: 29. i 30. novembra 1943. u Jajcu po stenografskim beleškama i drugim izvorima*, prir. Slobodan Nešović, Beograd 1953., 241.; *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. I., br. 1, Beograd, 1. II. 1945., 8.; Leon GERŠKOVIĆ, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Beograd 1948., 262.; Ferdo ČULINOVIĆ, *Stvaranje nove jugoslavenske države*, Zagreb 1959., 208. Ukazom o ukidanju Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača pri Predsjedništvu Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) iz 1948. godine ukinuta je Državna komisija. Prema članku 2. tog Ukaza njene poslove dovršilo je Javno tužilaštvo FNJR, na koje prelaze sve dužnosti Komisije. Prema tome Ukazu arhiv Komisije predao se na čuvanje Vrhovnom sudu. O osnutku i radu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača vidi i u: J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb 1998., 15.-47.; *Dokumenti iz istorije Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata*, tom I.-IV., prir. Miodrag M. Zečević, Jovan P. Popović, Beograd 1996.-2000.

¹¹ *Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944. (od 10. svibnja do 31. prosinca), Zagreb 1975., 28.-30.; H. SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH. Zemaljsko Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Rasprave i dokumenti*, Zagreb 2002., 157. Tek 9. lipnja 1945. Predsjedništvo Vlade NRH dostavlja Zakonodavnoj komisiji uredbu o uređenju Zemaljske komisije za Hrvatsku. Ista je imala neke primjedbe, za koje je rečeno da će biti ispravljene te konačno potvrđene od strane Predsjedništva Vlade. Vidi Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond 279 – Predsjedništvo vlade NRH, kut. 29, Opći odjel, Opći spisi, br. 416.

za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (18. lipnja) Predsjedništvo ZAVNOH-a imenovalo je i njezine članove.¹²

Glavni zadatak Komisije, prema Uputama od 25. kolovoza 1944., bio je prikupljati podatke i dokazni materijal (prijave oštećenika, svjedočanstva, razne osobne dokumente, fotografije, tisak, literaturu, pisma, letke i dr.) pomoću kojega se ustanovljuje odgovornost i postojanje zločina, njegovo izvršenje, vrsta, vrijeme, mjesto i način počinjenja te odgovornost počinitelaca i njihovih suučesnika kako bi im se, nakon provedenog postupka, izrekla kazna od strane nadležnih sudova. Osim toga Komisija je zadužena obavljati klasifikaciju ratnih zločina i sastavljati popise ratnih zločinaca i njihovih pomagača.¹³ U dopisu namijenjenom komisijama za utvrđivanje zločina navodi se: "Odluka o kažnjavanju ratnih zločinaca, treba da u korijenu istrijebi sav onaj ološ, koji je poslije prošlog rata ostao nekažnjen, a suđenje zločincima ovoga rata biće u isto vrijeme strašna opomena budućim zavojevačima, koji pokušaju da naruše mir, slobodu i nezavisnost bilo kojeg naroda."¹⁴ Prema tome, bila je to kazna za počinjeno, ali i opomena za budućnost.

Prema odluci ZAVNOH-a zadaća Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske bila je "da ustanovi i izvidi, te privede kazni sve krivce za ratne zločine, koje su na području Hrvatske za vrijeme neprijateljske invazije tokom oslobodilačkog rata na bilo koji način počinili okupatori ili njihovi pomagači protiv osnovnih interesa naroda."¹⁵ Prema jednoj od okružnica ratni zločini definiraju se poprilično široko i opisuju na sljedeći način: "Sva ona djela koja su protivna osjećaju pravednosti, običajima civilizovanog društva, zakonima ljudske savjesti, a učinjena su od okupatora i njihovih pomagača protiv našeg naroda."¹⁶

Državna komisija, kao i republičke komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača trebale su dakle sastaviti odluke o utvrđivanju i registriranju odgovornih osoba za počinjene ratne zločine i izdaju. Pravno gledano, takva odluka imala je tek deklarativni značaj. Za prihvaćanje odluke i upis u registar zločinaca bio je dovoljan dokaz *prima facie*, tj. osnovana sumnja, prema kojem je počinitelj sudjelovao u ratnom zločinu ili izdaji. Važno je napomenuti, uspoređujući s međunarodnim pravom, da je za registraciju pri UNWCC-ovoj listi također bio dostatan tek dokaz *prima facie*. Takav akt

¹² *Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944. (od 10. svibnja do 31. prosinca), 103.-104.; H. SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH*, 157.-158. Odbrani članovi, posebice vodeće osobe, bili su provjereni partijski kadar. Određeni ustupci činjeni su pri zapošljavanju pravnog kadra s obzirom na vjerojatni manjak stručnjaka, pa u tom slučaju nije bila presudna partijska podobnost.

¹³ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944./ III, 262., 266.

¹⁴ *Upute za rad Opštinskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, 7.

¹⁵ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944./ III, 28.

¹⁶ Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 110 – Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, fasc. 1, 1.-11.

(sastavljena odluka) nije mogao imati značaj optužnice, a još manje osuđujuće presude. Kao takav služio je tužiteljstvu kao temelj (akt inicijative) pri pokretanju redovne istrage, tj. kaznenog progona. Prema tome Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača nije stvorena kao pravosudni organ u strogoj smislu te riječi i nije imala zadatak obavljati izravne funkcije optuživanja, suđenja i kažnjavanja.

Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača uspostavila je intenzivnu suradnju s UNWCC-om, pri kojem je imala organizirano i posebno izaslanstvo zaduženo za pokretanje registracije tuđih državljana optuženih za počinjenje ratnih zločina na području Jugoslavije na listi UNWCC-a. Nakon toga mogao je započeti i postupak traženja izručenja. No međunarodni odnosi nisu išli u prilog Jugoslaviji. "Zategnuti" odnosi s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Američkim Državama otežavali su komunikaciju po pitanju izručenja ratnih zločinaca. Vlade navedenih država proglašavale su sebe nenadležnima, pa s toga ne čudi opće nezadovoljstvo, koje se zrcali i kroz napise u ondašnjem tisku.¹⁷

Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača registrirala je 17 000 stranih državljana osumnjičenih za ratne zločine. Prema dostupnim podacima, koji vjerojatno nisu potpuni, Komisija je dostavila izaslanstvu (poslije veleposlanstvu u Londonu) 4 800 odluka protiv okupatorskih ratnih zločinaca za daljnju registraciju pri UNWCC-u, od čega ih je 2 868 zavedeno u popis (1 711 Nijemaca, 923 Talijana, 54 Mađara, 178 Bugara i 2 Albanca).¹⁸ Ta razlika u brojevima opravdava se činjenicom da su UNWCC-u dostavljani samo teži slučajevi. No važno je napomenuti da odluke UNWCC-a ne obvezuju pojedine savezničke vlade na daljnje djelovanje s obzirom na to da navedena Komisija samo pronalazi i istražuje činjenice te utvrđuje i registrira zločince.

Prema nepotpunim odlukama Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača utvrđeno je kako je na cjelokupnom području Jugoslavije ratni zločin počinilo 3 798 Talijana. UNWCC je registrirao (potvrdio vjerodostojnost) za 768 odluka Komisije, a 40 osoba talijanske narodnosti osumnjičio je da su počinile ratne zločine na području Jugoslavije. Od 1 424 Bugarina UNWCC je potvrdio 175 odluka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Komisija je proglasila ratnim zločincima i 7 567 pripadnika okupacijskih snaga Njemačke (i 395 Austrijanaca), od kojih je UNWCC prihvatio tek 1 456. Po istom principu utvrđeno je i 3 437 Mađara (pripadnika vojnog, upravnog i pravosudnog aparata), od kojih

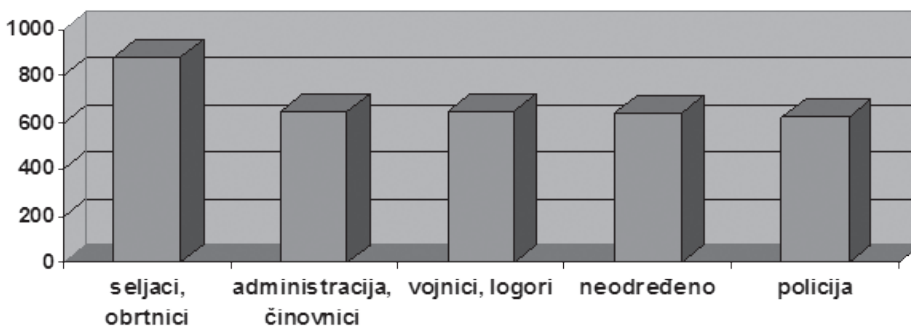
¹⁷ Npr. "Zasjedanje međunarodne komisije za ratne zločine", *Vjesnik* (Zagreb), god. V., br. 40, 6. VI. 1945., 2.

¹⁸ *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom II., prir. Miodrag Đ. Zečević i Jovan P. Popović, Beograd 1998., 121.; J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb 1998., 2005., 21.; Michael PORTMANN, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944 - 1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, Wien 2008., 198.

je potvrđeno samo njih 48.¹⁹ Zanimljivo je da se prema popisu ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji od 1944. do 1947., koji je sastavljala Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske, navodi 71 Mađar kao počinitelj zločina na području Hrvatske.²⁰ Tako veliki nerazmjer u brojkama može se djelomice objasniti činjenicom da se već krajem rata značajno mijenja odnos zapadnih Saveznika prema Jugoslaviji. Osim toga u neposrednom poslijeratnom razdoblju sve je prisutnija polarizacija svijeta na Zapad i Istok, pri čemu Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija (kao zaštitnica interesa u ovom dijelu Europe) nastoje što prije stabilizirati Njemačku i Italiju kao kontrapunkt sovjetskom, tj. komunističkom širenju utjecaja. Drugi dio odgovora leži u činjenici da novoj vlasti, kao i njezinim tijelima zaduženim za registraciju ratnih zločina i prikupljanje dokaznog materijala, nije bilo sasvim jasno što je zapravo ratni zločin. Tu činjenicu poticalo je i sveukupno političko ozračje koje je bilo u velikom raskoraku s normalnim stanjem.

Dostupni popisi donose nam podatke za navedenih 3 437 osoba. Za veći dio njih navode se i osnovni podaci (mjesto prebivališta, zanimanje), dok se za dio navodi samo prezime. Prema socijalnoj strukturi najveći dio zločinaca spada u kategoriju seljaka, obrtnika i trgovaca, a zatim slijede činovnici i zaposleni u administraciji. Zamjetan je i popriličan broj osoba za koje se ne navodi određenje u pogledu socijalne pripadnosti (što je općenito primjetno u cjelokupnim dokumentima). Ipak, prevladavajući dio seljaštva zapravo se slaže s ukupnom socijalnom strukturom društva, u kojoj je seljaštvo činilo gotovo tri četvrtine ukupnog stanovništva.

SOCIJALNA STRUKTURA MAĐARA OPTUŽENIH ZA RATNI ZLOČIN NA PODRUČJU JUGOSLAVIJE

¹⁹ Vidi *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom III., prir. Miodrag M. Zečević, Jovan P. Popović, Beograd 1999., 13., 343.; *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom IV., prir. Miodrag M. Zečević, Jovan P. Popović, Beograd 2000., 8., 775.

²⁰ HDA, fond 306 – Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje: ZKRZ), Glavni urudžbeni zapisnik (dalje: GUZ), 2624/45.

Visoki udjel činovnika među utvrđenim ratnim zločincima ukazuje na to da je novi sustav vlasti vrlo rigorozno tretirao bilo kakvu suradnju s neprijateljem, pri tome posebno uzimajući u obzir element voljnosti da se sudjeluje u zločinu. Broj vojnika i logorskog osoblja gotovo je jednak broju okrivljenih pripadnika administracije. Za pretpostaviti je da se veliki dio vojnika već našao u zarobljeništvu, pa se taj dio odnosi samo na one koji nisu bili dostupni ondašnjim organima zaduženim za progon ratnih zločinaca i "narodnih neprijatelja". Najveći dio odluka odnosi se na zločince s područja Srbije i Vojvodine. Rijetki navodi odnose se na zločince iz Hrvatske, a oni uglavnom potječu sa šireg područja Čakovca.²¹ Najveći udio sastavljenih odluka koje je zaprimila Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača odnosi se na odluke koje je sastavila Komisija Srbije, dok je znatno manji dio dostavila Zemaljska komisija Hrvatske (zbog čega se nerijetko i protestira). Vjerojatno se i u toj činjenici skriva djelomično objašnjenje razlike u prikupljenim brojčanim pokazateljima.²² Sveukupno gledano, s obzirom na raznolikost dostupnih izvora, dvojbeni su razmjeri represivnih mjera jugoslavenskih komunističkih vlasti prema Mađarima potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću na području Vojvodine, Hrvatske i Slovenije.²³

Prema popisu Mađara koje je UNWCC proglasio za ratne zločince evidentirano je 48 osoba. Gotovo svi su visoki vojni časnici ili policijski i državni dužnosnici. Zanimljivo je da se i na međunarodnim listama čak 15 osoba navodi tek po prezimenu (nedostaje osobno ime), iako se radi o visokopozicioniranim ljudima za koje, pretpostavljam, nije bilo teško utvrditi ostale generalije. Iz odluka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (koje su prilično jednoobrazno slagane) može se zaključiti kako su primjerice

²¹ Podatke je moguće pronaći u popisu pripadnika okupacijskih snaga Mađarske za koje je Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača utvrdila da su ratni zločinci krivi za zločine počinjene na području Jugoslavije. Vidi *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom IV., 341.-473. Neki podaci za međimurski kraj, s naglaskom na mađarske obavještajne službe, dostupni su i u: Vladimir KALŠAN, *Služba sigurnosti (OZNA i UDBA u Međimurju)*, seminarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest, Poslijediplomski studij hrvatske povijesti, ožujak 2002., 2.-6.

²² Grafikon sastavljen prema popisu pripadnika okupacijskih snaga Mađarske za koje je Državna komisija utvrdila da su ratni zločinci koji su počinili zločine na području Jugoslavije. Vidi *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom IV., 341.-473.

²³ Usp. Tibor CSERES, *Vérbosszú Bácskában*, Budapest 1991.; ISTI, *Krvna osveta u Bačkoj*, Zagreb 1993.; Aleksandar KASAŠ, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad 1996., 146.-209.; M. PORTMANN, n. dj.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., Slavonski Brod 2005., Zagreb 2009.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod 2006.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod - Zagreb 2008.; Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, doktorski rad, Zagreb 2011., 234.-250.; *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*, zbral in uredil Milko Mikola, Ljubljana 2007.; *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivastva v Sloveniji*, zbral in uredil Milko Mikola, Ljubljana 2009.; Dénes SOKCSEVITŠ, *Horvátország a 7. századtól napjainkig*, Budapest 2011., 593.-594., i tamo navedeni izvori i literatura.

dr. Peter Apatini-Fernbach, veliki župan iz Novog Sada, i dr. Leo (Leon) Deak, veliki župan bački, smatrani odgovornima za sljedeće zločine: ubojstva i sistematskog terora, mučenja građanskih lica, silovanja i pljačke.²⁴ Obojica su opisana kao “intelektualni potstrekači” i “organizatori” navedenih zločina. U zločinima su sudjelovali i “podređeni organi administrativne vlasti”. Posebno se izdvaja djelo “veleizdaje spram Jugoslavije”, koje je počinio Peter Apatini-Fernbach nastojeći da Bačka i Baranja, iako dio Jugoslavije, ostanu pod vlašću, kako se navodi, mađarskog okupatora.²⁵

Ferenc Bayer-Bayer bio je vojno-upravni zapovjednik Novog Sada (od početka okupacije do 30. kolovoza 1941.) i pod njegovim pokroviteljstvom i uz njegovu suglasnost organizirani su, između ostalog, i vojni sudovi u Novom Sadu. On je “nedjeljama i mjesecima vršio svoju groznu delatnost vešajući Srbe, Jevreje, pa čak i Mađjare”.²⁶ Vrlo široka kvalifikacija zločina odnosi se i na slučaj Jozsefa Grassyja, zapovjednika garnizona u Novom Sadu, koga se ponajviše tereti kao začetnika i provoditelja “Racije” u Novom Sadu (21.-23. siječnja 1942.).²⁷ Za što potpuniji presjek važno je spomenuti i odluku za Lászla Bárdossyja, predsjednika mađarske vlade (od 3. travnja 1941. do 7. ožujka 1942.). U opisu njegovih zločina posebno se izdvaja činjenica da je izvršio aneksiju Bačke i Baranje, za koju se navodi da je bila suprotna odredbama međunarodnog prava. Ubrzo je organizirana i cjelokupna “strana” administracija, a jugoslavenski državljani prisilno su regrutirani u neprijateljsku vojsku. Time je, prema tumačenjima, slabljen ratni potencijal Jugoslavije. Brojni slučajevi odvođenja na prisilni rad i deportacija u koncentracijske logore potvrđuju kako su u tom slučaju višekratno prekršeni članci propisani odredbama međunarodnog humanitarnog prava (Haška konvencija iz 1907. godine). Gotovo iste optužbe navode se u presudi mađarskog narodnog suda, prema kojoj je L. Bárdossy optužen prema četirima točkama za ratni zločin i prema dvjema točkama za zločin protiv čovječnosti. Posebno se isticalo njegovo otvoreno podržavanje njemačke vanjske politike protiv Jugoslavije, nepoštivanje sporazuma između

²⁴ Presuda jugoslavenskog vojnog suda Leu (Leonu) Deaku i ostalima objavljena je u: A. KASAI, *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine*, Novi Sad 2008., 169.; *Mađarski ratni zločini 1941 - 1945. Presude jugoslovenskih sudova*, prir. Đorđe N. Lopičić, Beograd 2010., 56.-68.

²⁵ *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom IV., 95.-96., 117.-118.

²⁶ Presuda jugoslavenskog vojnog suda Ferencu Bayeru-Bayeru i ostalima objavljena je u: Drago NJEGOVAN, “Presuda Vrhovnog suda Vojvodine desetorici najodgovornijih za ratne zločine počinjene tokom racije u Južnoj Bačkoj”, Rad muzeja Vojvodine, *Godišnjak vojvodanskog muzeja*, br. 50, Novi Sad 2008., 369.; *Mađarski ratni zločini 1941 - 1945. Presude jugoslovenskih sudova*, 27.-55.

²⁷ *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom IV., 95.-96., 119.-122.; više o “Raciji” vidi u: *Mađarski ratni zločini 1941 - 1945. Presude jugoslavenskih sudova*, 19.-20.; Aleksandar VELJIĆ, *Racija - Zaboravljen genocid*, Beograd 2007.; Enikő A. SAJTI, *Hungarians in the Voivodina 1918-1947.*, New York 2003. ili Enike A. ŠAJTI, *Mađari u Vojvodini 1918 - 1947*, Novi Sad 2010., i tamo navedena literatura.

Jugoslavije i Mađarske (11. travnja 1941.) te proglašenje rata Jugoslaviji i Saveznicima (bez parlamentarne suglasnosti).²⁸

Državna i zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača bile su zadužene za prikupljanje dokaza na temelju kojih su nadležni sudovi pokretali sudske postupke. Okružna komisija u Bjelovaru sredinom srpnja 1945. navodi kako se u gradskim i općinskim narodnooslobodilačkim odborima (NOO) uopće ne radi na utvrđivanju ratnih zločina. Stoga se pozivaju komisije da “sa punim marom utvrđuju zločine okupatora i njihovih pomagača, pošto važni unutarnji, a i vanjsko-politički razlozi zahtijevaju da se taj rad hitno dovrši”. Stalno pozivanje na aktualne vanjsko-političke razloge vrlo je zanimljivo i zapravo potiče na pitanje jesu li ti razlozi bili i presudni po pitanju obračuna s ratnim neprijateljima. To se prvenstveno odnosilo na održavanje mirovne konferencije u Parizu (od 29. srpnja do 15. listopada 1946.), do čijeg je održavanja Komisija trebala odraditi glavninu svojih zadataka (tematske i grupne zločine) radi dobivanja što većih ratnih reparacija. Stoga je trebalo odmah dostaviti popis svih neprijateljskih formacija koje su se kretale na bjelovarskom području, kao i političkih formacija, među kojima i “Mađarske fašističke organizacije”.²⁹ Područje Bjelovara izabrano je zbog toga što je na njemu živjelo podosta Mađara, ali i zbog činjenice da se na širem bjelovarskom području NOP razvijao u vrlo teškim i skučenim uvjetima. Gotovo svu kontrolu u tom kraju držala je mreža oružničkih, domobranskih i ustaških jedinica te tri posadna garnizona (Bjelovar, Koprivnica, Križevci).³⁰ O tome zorno svjedoči i dokument od 28. ožujka 1944., u kojem se spominje kako su se partijske organizacije s bjelovarskog područja dale “izbaciti iz ravnoteže uspjesima, koje je imao neprijatelj i nisu shvatile, da je jedini put za prelazak u ponovnu našu ofanzivu, potpuno savlađivanje linije naše Partije [...]”. No na tom području bilo je primjera samoinicijativnog uhićivanja, prebijanja i ubijanja ljudi “za koje su oni pronašli da su banditi”.³¹

Mađarska manjina na području Bjelovara, kako se navodi u izvještaju od 20. studenoga 1945., brojala je 3 058 osoba (većinom nastanjenih u seli-

²⁸ Karl P. BENZIGER, “The Trial of László Bárdossy. The Second World War and Factional Politics in Contemporary Hungary”, *Journal of Contemporary History*, vol. 40, br. 3, srpanj 2005., 470.

²⁹ HDA, fond 306 – ZKRZ, Gradska komisija Križevci, kut. 691, br. 11/45.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Zagreb i središnja Hrvatska, 532.-534.

³⁰ Zdravko DIZDAR, “Teror okupatora i ustaša i aktivnost NOP-a u Bjelovaru 1941.-1945.”, *Bjelovarski zbornik 1989.*, Bjelovar 1989., 27.-60.; *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, prir. Zdravko Ivković i dr., Bjelovar 2010., 49.-51.; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, “Izvještaji Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na području Bjelovara od 1944. do 1947. godine”, 1945. – *Razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnyjak, Zagreb 2006., 339.-355.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Zagreb i središnja Hrvatska, 381.-382.

³¹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Zagreb i središnja Hrvatska, 71.-72.

ma Severin i Velika Pisanica).³² Kako bi se barem približno prikazalo kretanje mađarskog stanovništva na području Bjelovara važni su podaci iz dostupnih popisa stanovništva. Tako je 1910. na bjelovarskom području živjelo 9 019 Mađara, od toga u bjelovarskom kotaru njih 4 374, u grubišnopoljskom 2 851, u garešničkom 2 263, u đurđevačkom 1 272 i u čazmanskom kotaru 259.³³ Prema brojkama Državnog zavoda za statistiku, 1910. na području općine Bjelovar živjelo je 4 154 Mađara.³⁴ Prema popisu iz 1931., na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH) živjelo je 70 747 Mađara, pretežno na području Slavonije, Srijema i Međimurja.³⁵ Isti rezultati upućuju na to da se mađarskim kao materinim jezikom na području općine Bjelovar služilo 3 058 osoba (ne postoje podaci o nacionalnoj pripadnosti). Od toga ih je 209 bilo iz samoga grada Bjelovara.³⁶ Podaci za 1948. prikazuju da ih je nakon Drugoga svjetskog rata na području bjelovarske općine ostalo samo 2 253.³⁷ U navedenom razdoblju (od 1910.) njihov broj gotovo se prepolovio. Nakon Prvog svjetskog rata dio Mađara prisiljen je na odlazak iz socijalnopolitičkih i gospodarskih razloga, a ista politika ponovila se i nakon Drugoga svjetskog rata.

Prema popisu Republičkog odbora Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Hrvatske, Komisije za sakupljanje podataka o žrtvama Narodnooslobodilačkog rata (NOR) iz 1950., proizlazi kako su na području Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata život izgubila 472 Mađara.³⁸ Odlukom Vlade SFRJ 1964. popis je provodila i Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća SFRJ, prema kojoj je na području Jugoslavije stradalo 2 680 Mađara.³⁹ Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske tijekom svog rada (od 1992. do 1999. godine) primarno se fokusirala na stradale Hrvate, pa je tek usputno zabilježila i 119 Mađara koji su izgubili život

³² HDA, fond 306 – ZKRZ, Okružna komisija (dalje: OK) Bjelovar, kut. 691, E-D, br. 60/45.

³³ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 27/1995., br. 1, 126.

³⁴ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, knjiga 1., Zagreb 1998., 229. Osim ukupnih brojki postoje podaci za pojedina naselja s bjelovarskog područja (Babinac, Babotok, Bačkovica, Bedenička i dr.).

³⁵ *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, prir. Rafael Landikušić, Zagreb 1942., 13. Aleksandar Kasaš navodi da je na području NDH bilo oko 100 000 Mađara, od toga 23 000 na području Srijema. Vidi A. KASAŠ, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, 124.

³⁶ *Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine*, Zagreb 1937., 4.-5.

³⁷ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, knjiga 1., 229. Godine 1948. u cijeloj Hrvatskoj bilo je 51 399 Mađara. Najviše ih je ostalo na prostoru Baranje, gdje je njihova zajednica bila poprilično kompaktna, te oko Osijeka. Na bjelovarskom području ta je brojka i dalje bila u stalnom padu.

³⁸ Mate RUPIC, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema popisu iz 1950. godine", ČSP, 33/2001., br. 1, 7.-18. ili ISTI, "Popis žrtava Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj iz 1950. godine", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001., 539.-545.

³⁹ *Spisak žrtava rata 1941 – 1945. rođenih na teritoriji Hrvatske*, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 – 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992., 5.-25.

na području Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata.⁴⁰ Iz tih navoda jasno se oslikava široki raspon i diskutabilnost navedenih brojki.

Prema dostupnim brojčanim pokazateljima na području Bjelovara (današnja Bjelovarsko-bilogorska županija) stradalo je 187 Mađara, što je 2,64% od ukupnog udjela u stanovništvu.⁴¹ Pripadnici mađarske manjine, kako stoji u izvještaju, nisu se isticali “protunarodnim radom kao cjelina iako je pasivno posmatrala sva zbivanja u velikom oslobodilačkom ratu” i cijelo su vrijeme bili organizirani i okupljeni oko mađarske kulturne zajednice. Za vrijeme “okupacije” jedan se dio dobrovoljno iselio.⁴²

Dana 23. rujna 1944. Oblasni komitet Komunističke partije (KP) Slavonije obavještava kako se Mađari iz bjelovarskog okruga ne odazivaju pozivima u vojsku te da se tisuću mađarskih obitelji želi odseliti u Mađarsku. Prema odluci “sa sobom ne mogu da ponesu ništa izuzev najnužnijih ličnih stvari”. Osim toga muškarce sposobne za vojsku valjalo je poslati u radne bataljune.⁴³ Samo nekoliko dana poslije Ozna za zagrebačku oblast obavještava II. odsjek Ozne za Hrvatsku kako je u okruzima Moslavina i Bjelovar među Mađarima nastala organizacija za seljenje u Mađarsku. “Mi smo s brigadom preuzeli organizaciju tog iseljavanja”, a ono je teklo prema sljedećem rasporedu: “Koji Mađari imaju nekog u partizanima, tima ne dozvoljavamo selenje iz razloga, što bismo im morali dati i njihov imetak, kojeg bi im Švabe opljačkali i upotrijebili za rat”, no oni koji imaju nekoga u neprijateljskoj vojsci “proglašuju se narodnim neprijateljima i iseljava ih se bez razlike da li to oni hoće ili ne.” Svi muškarci koji spadaju u posljednju skupinu i sposobni su za vojsku bit će upućeni u koncentracijske logore. Oni koji ne podržavaju nijednu od navedenih strana “mogu da sele, ostavljajući imetak, a muškarci idu u logor; oni, koji od takovih ne će da sele, moraju poslati sposobne muškarce u NOV-u”.⁴⁴ Odluka prema kojoj se muškarci između 16 i 50 godina ne mogu iseliti bila je ključna pri donošenju odluke o iseljavanju. Prema izvještaju, Kotarski komitet KP Hrvatske za Bjelovar navodi: “Nakon odluke koja je donešena po odobrenju ZAVNOH-a o Mađarima, svi Mađari koji nisu krenuli do danas od svojih kuća, i koji nisu potpisali izjavu da se odriču svog imetka u korist naše države, odustali su od selenja za Mađarsku, i već su se mnogi izjasnili, koji su sposobni za vojsku, da su voljni da stupe u NOV, samo neka ih se ne tjera u Radne logore.” Iz

⁴⁰ *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, rujan 1999., 15.-16.

⁴¹ U tablicama za pojedine gradove i općine s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije upisano je 145 mađarskih žrtava. Vidi *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, 203., 244., 376., 671., 842. i d.

⁴² HDA, fond 306 – ZKRZ, OK Bjelovar, kut. 691, br. 209/46.

⁴³ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Zagreb i središnja Hrvatska, 90.-91.

⁴⁴ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 45.-46.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Zagreb i središnja Hrvatska, 91.-92.; D. SOKCSEVITS, n. dj., 593.-594.

dokumenata Ozne razvidno je da je bilo i javnog iskazivanja nezadovoljstva u vezi s iseljavanjem, pa je tako “jedan bezobrazni i neprijateljski raspoloženi Mađjar” izjavio “da će zapaliti svoju kuću, kad bude selio, samo da ne ostane na korist partizana, te se pored toga derao protiv našeg pokreta”.⁴⁵ I pri kasnijim pokušajima da se mađarske obitelji isele u Mađarsku, pri odvajanju muškaraca (između 16 i 50 godina) nastala je mučna scena, pa su ih zajedno otpremili u zapovjedništvo grada i tada su muškarci “odmah počeli izjavljivati, da neka ih pustimo kući natrag, da će svi koji su sposobni stupiti u redove naše vojske [partizane]”.⁴⁶

Velike nepravilnosti pri iseljavanju činili su i lokalni NOO-i, pa je tako zanimljiv slučaj iz garešničkog kotara, u kojem su prilikom “dizanja” mađarskih obitelji vršene brojne intervencije od strane mjesnih NOO-a te brojnih ljudi sa sela kako bi zaštitili navedene pojedince, a većina njih trebala se iseliti s obzirom na to da su postojali “konkretni razlozi” za iseljenje. Nadalje, povjerenici koji su bili zaduženi za čuvanje imovine iseljenih obitelji najčešće nisu dobro obavljali svoj zadatak, a kao glavni razlog navodi se pretjerana konzumacija alkohola. Stoga se napominje kako bi bilo potrebno povesti više računa o ekonomskom pitanju, tj. o pitanju imovine iseljenih Mađara, kako bi se “ta imovina pravilno iskoristila i raspodijelila jer, dok jedni hodaju pijani, siti i odjeveni, mnogi drugi drugovi i drugarice i u vojsci i u pozadini hodaju i rade pol goli i bos, to baca ružnu sliku i pravi neraspoloženje kod ovih zadnjih”. Uz to je bilo posebno važno, na svim područjima gdje su “dizane” mađarske obitelji, objasniti nužnost tog koraka “kako narod nebi imao loš sud o rukovodstvu napose u NOO-ima, jer NOO-i neće moći a naročito mjesni i općinski da u tom pogledu zadovolje već će trebati da to objasne drugovi politički zreliji i jači”.⁴⁷

Shodno tomu početkom lipnja 1945. Odjel za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije obavještava da je donesena odluka prema kojoj treba izvršiti repatrijaciju svih “bivših jugoslaven-skih državljana mađarske narodnosti”. Njihov tretman ovisio je o “njihovom držanju i radu za vrijeme rata i okupacije naše zemlje”. Prema tome, one koji se nisu ogriješili trebalo je pustiti njihovim kućama, dok su odgovorni trebali odgovarati za počinjene zločine.⁴⁸ Pomirbeni stav prisutan je i u dopisu Oblasnog komiteta KP Jugoslavije (KPJ), namijenjenom svim kotarskim i mjesnim komitetima. U njemu se navodi kako je potrebno ispraviti pogrešan stav prema Mađarima jer bi on mogao izazvati brojne političke posljedice. Prijedlog za

⁴⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 93.-94.

⁴⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 132.-133.

⁴⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 124.-125.

⁴⁸ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 156.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 414.-415.

postupanje u Srijemu (ali i drugdje) nalagao je da sve Mađare koji nisu zločinci, tj. one koje ne treba strijeljati, treba odmah pustiti iz logora. Kao objašnjenje navodi se da mađarska manjina ne može kolektivno odgovarati za “nedela koja su počinili mađarski okupatori” te da se “puštaju na slobodu i smatraju kao ravnopravni građani”. Ako žele, mogu se dobrovoljno priključiti u redove NOP-a ili u radne jedinice, no i bez toga mogu živjeti “slobodno kod kuće”.⁴⁹

Koliko ih je nakon tog dopisa ostalo po logorima uistinu je teško reći, no početkom srpnja 1945. u Sabirnom logoru u Velikoj Pisanici nalazila se ukupno 831 osoba, a među njima je bilo 185 Nijemaca i Mađara.⁵⁰ U srpnju iste godine slijedila je dopuna Zemaljske komisije za repatrijaciju u kojoj se navodi da Okružna komisija pri Okružnom NO-u, Upravni odjel Bjelovar, po pitanju Mađara i Čeha koji su bili članovi Kulturbunda, ne poduzima ništa, a daljnje direktive uslijedit će u najkraćem roku.⁵¹ Iz svega navedenog evidentno je kako se po pitanju Mađara nije pripisivala kolektivna odgovornost, kao što je to bilo u slučaju Folksdojčera, nego se nastojalo pojedinačno utvrditi postojanje zločina i pitanje njegove odgovornosti. Iako je neposredno nakon završetka rata propisan isti tretman, on je s vremenom doživio određene korekcije, barem po pitanju Mađara.

Početkom rujna 1944. zagrebačka Ozna šalje protestno pismo u kojem kritizira rad Vojnog suda Komande bjelovarskog područja s obzirom na to da u “posljednjih mjesec i pol dana isti sud nije izrekao ni jednu smrtnu kaznu, premda je bilo više slučajeva, da su optuženi zaslužili smrt”.⁵² Desetak mjeseci poslije javni tužitelj za okrug Bjelovar obavještava kako organizacija navedenog tužilaštva još uvijek nije u potpunosti provedena. Novina zadatka i neupućenost postojećeg osoblja također nisu išli u prilog aktivnijem i organiziranijem radu.

No zaključno se navodi kako su uspješno kažnjene “najglavnije” osobe koje su se stavile u službu okupatora i njihovih pomagača. Tako se pred vojnim sudom i sudom za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba našlo osam osoba.⁵³ Najave organiziranijeg rada vidljive su već u sljedećim mjesecima, kada je za razdoblje od svibnja do kraja kolovoza zabilježena 1 661 presuda Divizijskog

⁴⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 122.

⁵⁰ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 230.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 554. Prema izvještaju Dimitrija Georgijevića iz srpnja 1945., među ratnim zarobljenicima na području Jugoslavije bilo je i 929 Mađara. Oni su bili smješteni u logorima Apatin, Vršac, Senta, Sremska Mitrovica, Ruma, Vukovar, Pančevo i Demir Kapija. Vidi *isto*, 520.

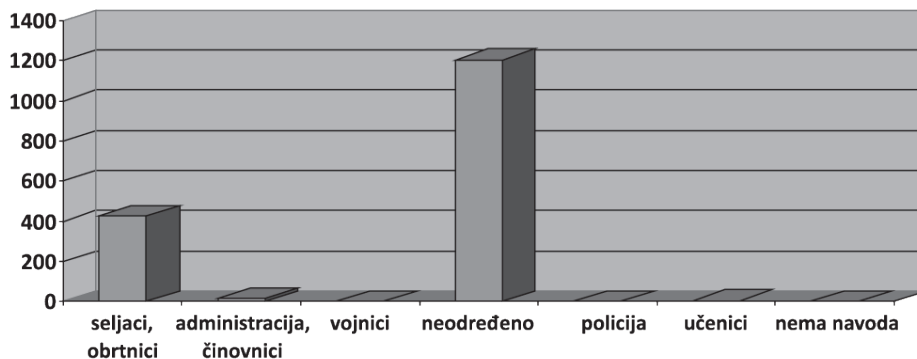
⁵¹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 230.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 542.

⁵² *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 46.

⁵³ *Isto*, 228.-229.

vojnog suda u Bjelovaru.⁵⁴ Pitanje je da li se to podrazumijevalo kada se u proglasu Podravicima navodi: "Kazna za sve koji bilo u kojem obliku služe neprijatelju naše zemlje biti će pravedna i strašna."⁵⁵

SOCIJALNA STRUKTURA OSOBA OSUĐENIH PRED DIVIZIJSKIM VOJNIM SUDOM U BJELOVARU

Prema analizi presuda Divizijskog vojnog suda u Bjelovaru razvidno je da se i u tom slučaju (kao i u grafikonu s podacima koji se odnose na državnu razinu), uz visok postotak neodređenih osoba po pitanju socijalne strukture, prevladavajući dio odnosi na seljake i obrtnike.⁵⁶ Sve ostale kategorije mogu se smatrati gotovo zanemarivima. S obzirom na to da se radi o većinski ruralnom dijelu Hrvatske, ne iznenađuje posebno niski udio koji se odnosi na pripadnike administracije i činovnike. Kada se govori o vojnicima, za pretpostaviti je da je većina njih krenula na povlačenje pred novom vlašću i tako se izbjegla naći pred sudom.

Iz prethodnog grafikona evidentan je visok udjel presuda na smrt (strijeljanje), koji pokriva više od četvrtine ukupnih presuda. Sumarno gledano, najveći dio vremenskih kazni spada u kategoriju od 1 do 5 godina, iako se pojedinačno najveći dio odnosio na presude s kaznom u trajanju od 10 godina.⁵⁷

⁵⁴ HDA, ZKRZ, GUZ, br. 2611/45., kut. 23, Sudski broj 160a/45-686/45.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 271.-331.; Stjepan DOLENEC, "Bjelovarski žrvanj smrti (I-VII), *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. VIII., br. 60-67, 1997. Na 53 stranice dugom popisu presuda najčešće se optužuje za "aktivno ustaštvo", prokazivanje, odmetnuće od narodne vlasti i masovno ubijanje. Većina je osoba osuđena na prisilni rad u trajanju od 1 do 5 godina, gubitak građanskih časti te konfiskaciju imovine. U lipnju i srpnju 1945. veliki broj osoba osuđen je na strijeljanje (oko 170 osoba), dok su u kolovozu češća pomilovanja.

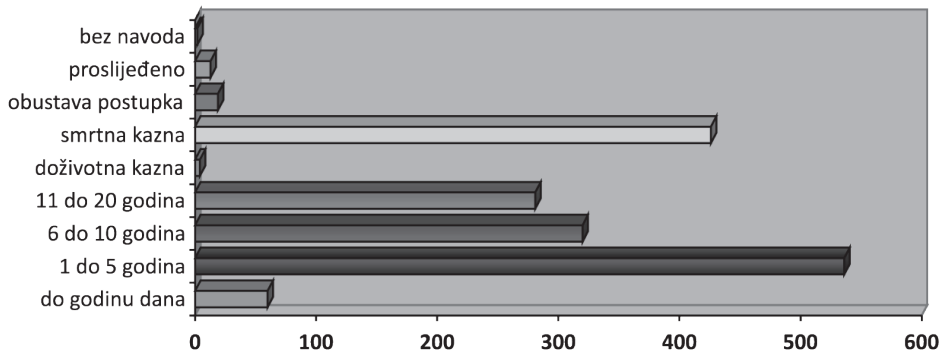
⁵⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 75.-76.

⁵⁶ Prikaz je rađen na temelju 1 661 presude Divizijskog vojnog suda u Bjelovaru. Kategorija "nema navoda" odnosi se na upise koji su zavedeni prazni.

⁵⁷ Kao glavna odrednica uzimani su podaci o trajanju dosuđene kazne, a oni su se odnosili na kaznu lišavanja slobode s prisilnim radom ili kaznu robije. Uz to je većinom slijedio i gubitak (potpun ili djelomičan) političkih i/ili građanskih prava te konfiskacija imovine.

STRUKTURA OSUDA DIVIZIJSKOG VOJNOG SUDA U BJELOVARU

Ako pokušamo sumirati, moguće je zaključiti da su Mađari s bjelovarskog područja uglavnom bili dobrostojeći seljaci. Njihova jaka materijalna baza bila im je izvor egzistencije, stoga je bilo najvažnije tu imovinu očuvati. Upravo iz te činjenice proizlazi i njihova prilagodljivost svakoj političkoj i vojnoj vlasti. U skladu s time ocijenjeno je i njihovo držanje za vrijeme rata. Relativno blagi pritisak vidljiv je i iz navedenih brojčanih pokazatelja kojima je raspolagala Državna komisija, a isti princip prenesen je i na područje Bjelovara, gdje je djelovanje mađarske manjine prikazano kao relativno pozitivno, ne pripisujući joj kolektivnu odgovornost i zamjerajući joj tek pasivno držanje u narodnooslobodilačkoj borbi. Ipak, znatan broj odluka koje je sastavila Državna komisija nije prihvaćen od strane UNWCC-a, što jasno upućuje na to da se u neposrednom poslijeratnom razdoblju željelo prevladati ratna sjećanja te omogućiti zapadnim Saveznicima da što lakše kontroliraju sve prisutniju polarizaciju svijeta na Zapad i Istok. Stoga se zasigurno mnogi zločinci nisu našli pred sudom i odgovarali za počinjene zločine, no prema dokumentima proizlazi da su istraženi svi oni zločini koji su ostavili najdublji trag u sjećanju ljudi. Stoga je opravdano zaključiti da je namjera rada Komisije bila “donijeti” pravdu, no ona je uspjela osigurati tek narodni osjećaj pravde, koji je nakon brojnih stradanja i uništavanja počinjenih u Drugom svjetskom ratu bio poput zaloga za noviju i svjetliju budućnost.

SUMMARY

HUNGARIANS AS ENEMIES: THE WORK OF THE HOMELAND COMMISSION IN ESTABLISHING THE CRIMES OF THE OCCUPYING POWERS AND THEIR COLLABORATORS. EXAMPLE: DISTRICT BJELOVAR

Crimes committed during the Second World War initiated the question of their processing through criminal law courts at the end of the war. On this basis of this a United Nations Commission for war crimes was established as well as State Commission (with Homeland Commissions subordinate to it) for determining the war crimes of the occupying powers and their collaborators on the territory of Yugoslavia. Hungary was among the defeated powers, so this article analyzes the fate of members of the Hungarian national minority in Yugoslavia, with an emphasis on the area around Bjelovar, who according to the decisions of the Commission were declared to be war criminals or enemies of the people. Generally, their acceptance of all political and military authorities, motivated by the desire to protect their property, largely determined attitude during the war. The relatively mild pressure is evident from numerous indicators which were used by the State Commission, while the same principle is carried over to the area of Bjelovar, where the actions of the Hungarian national minority are shown to be quite positive, not ascribing to it collective responsibility or condemning it for a rather passive stance during the national liberation struggle. Nevertheless, a significant number of decisions put together by the State Commission were not accepted on the part of the United Nations Commission, which clearly indicates a strong pressure on the part of the new Yugoslav government, but points to the fact that in the immediate postwar period there was a desire to overcome wartime memories. The purpose of the work of the Commission was to “bring” justice, but instead it succeeded in ensuring national sense of justice which after the numerous deaths and wanton destruction of the Second World War seemed like an assurance for new and brighter future.

Key words: Second World War, Homeland Commission for war crimes, Bjelovar, Hungarians